

مبانی، عملکردها و روش‌های تربیتی حضرت زینب علیها السلام

* دکتر علی نقی فقیهی

* سمیه خورشیدی

حضرت زینب علیها السلام از چهره‌های برجسته علمی و تربیتی جهان اسلام است. نقش آموزشی، تربیتی و تدابیر سیاسی-اجتماعی ایشان در طول تاریخ مورد توجه مردم، در زمان آن حضرت و آیندگان بوده است. هدف این مقاله بررسی مبانی، عملکردها و روش‌های تربیتی بانوی جهان اسلام حضرت زینب علیها السلام است. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی است که با جمع‌آوری اطلاعات مربوط به زندگی حضرت زینب علیها السلام به‌ویژه محتوای بیانات آن حضرت، به عنوان یک مری برجسته به بررسی و تحلیل آن‌ها پرداخته شده است. نتایج به دست آمده در این پژوهش نشان می‌دهد که مبانی نظری عملکردهای تربیتی حضرت زینب علیها السلام شامل: توانمندی عقلانی در سطح عالی، بهره‌مندی از علوم الهی، تعلّم شایسته از اولیای دین، مطالعه قرآن و حدیث، اندوخته‌های تربیتی، تجربه‌های آموزگاری، مقام عبودیت و جایگاه شخصیتی و اخلاقی آن حضرت در صبوری و مقاومت، شجاعت و شهامت، مسئولیت‌پذیری سیاسی-اجتماعی، عملی کردن عواطف انسانی و توانمندی به‌کارگیری روش‌های مناسب در شرایط مختلف در تعلیم و تربیت است.

واژگان کلیدی: حضرت زینب علیها السلام، مبانی تربیتی، عملکردهای تربیتی، نقش‌های الگویی، روش‌های تربیتی.

*دانشیار دانشگاه قم و مدیر مؤسسه مطالعاتی مشاوره اسلامی. Email:faghihi83@yahoo.com

*کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی.

تاریخ تأیید: ۱۳۹۱/۴/۱۷ تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۳/۲۵

مقدمه

همیشه عملکرد مربیان بزرگ برای بشر، درس آموز بوده است؛ مربیانی که در پرورش فضیلت‌های اخلاقی و نیز تثبیت و انتقال ارزش‌های فرهنگی و اعتقادی، الگوهای مناسبی برای متربیان بوده‌اند. چرا که بررسی فعالیت‌های آموزشی و پرورشی الگوها به لحاظ برخورداری از ویژگی‌های خاص، می‌تواند به روند حفظ و انتقال فضائل و آموزه‌های تربیتی سرعت بخشیده و به تعمیق و ماندگار شدن آن‌ها نیز کمک نماید. در مجموعه تعالیم اسلام، به‌ویژه در تعالیم مربوط به مسائل تعلیم و تربیت، نه تنها توصیه و تأکید بر استفاده از شیوه‌گویی شده، بلکه علاوه بر تبیین مشخصات و ویژگی‌های یک الگوی مناسب، در موارد ضروری مصداق‌هایی نیز بیان شده است. علاوه بر این، گاهی راه‌های بهره‌برداری از الگوها نیز مورد اشاره قرار گرفته است؛ از جمله در یک مورد ضمن تشریح جریانات مربوط به جنگ احزاب در قرآن کریم، از شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عنوان «اسوه حسنه» یاد می‌شود. «لقد کان لکم فی رسول الله اسوة حسنة» (احزاب، ۲۱).

در این راستا، توجه به حفظ سلامت فکری و اعتقادی متربیان از اهمیت و ضرورت بیشتری برخوردار است؛ چرا که همواره در طول تاریخ خطرناک‌ترین نقشه‌های دشمنان از طریق نفوذ و ایجاد تغییر در نوع تفکر و بینش نوجوانان و جوانان عملی شده است. به‌علاوه، حفظ سلامت بینش و دیدگاه‌های ارزشی متربیان و نسل جدید، تضمین‌کننده استمرار سلامت فرهنگی جامعه است.

حضرت زینب علیها السلام یکی از چهره‌های برجسته جهان اسلام است که به دلیل برخورداری از ویژگی‌های منحصر به فرد در تمام زمینه‌ها، می‌تواند به عنوان یک الگوی به تمام معنا تربیتی، در همه اعصار مطرح شود و عملکردهای تربیتی وی بر روی فرزندان، همسر، اقوام، مسئولان و سیاستمداران و عموم افراد جامعه زمان خود، سرمشق مربیان و متربیان جامعه ما قرار گیرد. در این مقاله، تعدادی از مبانی، عملکردها و روش‌های تربیتی حضرت زینب علیها السلام، مورد بررسی قرار گرفته است.

مبانی تعلیم و تربیت

منظور از مبانی تربیتی، توانمندی‌ها و ویژگی‌هایی است که اساس و پایه الگویی برای نظام تعلیم و تربیت شده، و اصول و روش‌ها را در جهت اهداف، سامان می‌دهد. حضرت زینب علیها السلام به عنوان مربی برجسته، از مبانی و توانایی‌های علمی، شخصیتی و معنوی برخوردار بودند که آن‌ها موجب بکارگیری اصول و روش‌های مناسب تعلیم و تربیت در شرایط مختلف، از ناحیه آن حضرت بود. در این مقاله به برخی از اهم مبانی تربیتی آن حضرت، پرداخته شده است.

الف. مبانی علمی

از جمله توانایی‌های حضرت زینب علیها السلام که منبع عملکردهای تربیتی در سطح الگو شده است، توانایی علمی آن حضرت است. از جمله منشاء این نوع توانایی‌ها، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. **توانمندی بالای ادراکی و عقلانی** حضرت که به همین دلیل، وی «عقیله بنی‌هاشم» نام گرفته است. ابن عباس با این عبارت از آن حضرت در روایاتی که از او نقل می‌کند، یاد کرده است: «حدثنی عقیلتنا زینب (قمی، بی تا، ۱، ۵۵۸)، بانوی فهیم و اندیشمند ما زینب بر من چنین روایت کردند، برخی از او با تعبیر خبر و بحر یعنی سرشار از فهم و علم و درایت یاد می‌کنند. حتی زمانی که در مجلس یزید آن خطبه آتشین را بیان کردند، یزید درباره‌اش گفت: «اینان خاندانی هستند که فصاحت و دانش و معرفت را از پیامبر صلی الله علیه و آله به ارث برده‌اند و آن را با شیر مادر نوشیده‌اند (مجلسی، ۱۴۱۳ ق، ۴۵، ۱۳۷)».

از شیخ صدوق نیز روایت شده است که زینب به جهت فهم بالا و دانش زیاد، از سوی امام حسین علیه السلام نیابت خاصی بر عهده داشت و مردم در مسائل شرعی (حلال و حرام) به ایشان رجوع می‌کردند. همچنین نقل شده است روزی امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام درباره بعضی از سخنان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با هم گفت‌وگو می‌کردند، حضرت زینب علیها السلام وارد شدند و در بحث ایشان شرکت کردند و مسئله را با تمام صوری که

داشت به تفصیل تمام، تبیین فرمودند. حضرت امام حسن علیه السلام وقتی این توانایی فوق‌العاده خواهر را دیدند، خطاب به او فرمودند: «اتک حقا من شجرة النبوة و من معدن الرسالة... (شرقاوی، بی تا، ۹۸)». به راستی که تو از درخت نبوت و معدن رسالت هستی. کسی که به صورت ژنتیکی از هوش بالا برخوردار باشد و بر اثر عوامل تربیتی شایسته، این هوش تقویت شده است، توانمندی عقلی وی، فوق‌العاده رشد می‌یابد و از اندیشه او، علم و دانش فوران می‌کند و از معلومات بدیهی و نظری خویش، به آسانی، استنباط جدید می‌کند، درکش از عالم هستی و جایگاه انسان در هستی و ابعاد وجودی آدمی و مسئولیت‌هایش در زندگی فردی و اجتماعی، واقع‌بینانه و بصیرانه می‌شود، از مجموعه مسائل روان‌شناختی، عاطفی و رفتاری افراد، گروه‌ها و جمعیت‌های خرد و کلان، فهم درست‌تر و تحلیل و ارزیابی بهتری، خواهد داشت همچنین شخصی مسائل اجتماعی، سیاسی و انگیزه‌های مادی و معنوی آنان را خوب تشخیص می‌دهد و در تمیز حق از باطل، هیچ، درنگ نخواهد داشت و راهکارهای تربیتی مناسب را با توجه به شرایط و موقعیت‌های گوناگون متریان می‌یابد و ارائه می‌دهد. حضرت زین‌العابدین علیه السلام، در تأیید این نوع توانمندی علمی زینب علیها السلام، آن هم، زمانی که آن بانوی بزرگ، خطبه پرمحتوای تربیتی-سیاسی خود را در جمع مردم، در بازار کوفه، ایراد نمود، می‌فرماید: «انت بحمدالله، عالمه غیر معلّمه، و فهمه غیر مفهّمه (قمی، بی تا، ۱، ۵۵۸)»، خدای را سپاس که تو دانشمندی هستی که علمت را از معلمی نیاموخته‌ای، و کسی هستی که مسائل را درست می‌فهمد بدون اینکه در این فهم، کسی به تو راهنمایی و کمک کرده باشد». آری حضرت زینب علیها السلام از خاندانی است که «آن هولاء ورثوا العلم و الفصاحة، و ذقوا العلم ذقاً (ابومخنف، ۱۳۹۸، ۴۵۳ و مجلسی، ۱۳۸۶، ۲۶۱)». افراد این خاندان، دانش، فصاحت و شفافیت کلامی را از اجداد خود به ارث برده، و اصولاً علم و دانش را با تمام وجودشان درک کرده‌اند.

۲. تعلّم و تأثیرپذیری آموزشی از اولیای دین

حضرت زینب از آموزه‌های حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله، امیرالمؤمنین علی علیه السلام، فاطمه زهرا علیها السلام و حسنین علیهما السلام، مطالب بسیاری را در زمینه‌های تربیتی و نقش

آن در زندگی خانوادگی و اجتماعی فراگرفته است. آن حضرت چند سال اوائل کودکی خود را تحت تربیت معلم بزرگ بشریت، حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم و مادر دانشمند و بزرگوار خود بوده است و حدود سی و پنج سال از منبع علم و اخلاق پدر و عملکردهای تربیتی سیاسی و اجتماعی او، بهره برده است، و بیش از پنجاه و پنج سال تحت تأثیر نقش‌های مهم تربیتی برادران و الامقام خود بوده است. وی در طول زندگی با جدّ، والدین و دیگر اعضای خانواده‌اش با قرآن و معارف دین، آشنا شده و انس و الفت مستمری داشته است. به قول شیخ جعفر نقدی: «زینب علیها السلام تربیت شده پنج شخصیت آل عبا است: «فالخمسه اصحاب العباء هم الذین قاموا بتربیتها و تثقیفها و تهذیبها و کفاف بهم مودبین و معلمین» «پنج تن آل عبا به تربیت و فرهنگ‌سازی و تهذیب زینب همت گماردند و همین بس که آن‌ها ادب‌کننده و آموزگار او باشند (نقدی، ۱۲۵، ۱۳۶۲)».

۳. تجربه اندوزی علمی

حضرت زینب علیها السلام، از نوع عملکردهای آموزشی، تربیتی و تصمیم‌گیری‌های سیاسی- اجتماعی بزرگانی چون پدر و برادران بزرگوارش تجربیات ارزنده‌ای بدست آورده و توانایی علمی خویش را برای هدایت و تربیت اقوام و مردم بالاتر برده است. وی در طول زندگی، ضمن معاشرت و همراهی با بزرگترین دانشمندان و مربیان جهان بشریت، تدبیرها، سیاست‌ها، جنگ‌ها، درگیری‌ها و حوادث تلخ و شیرین زمان پدر و برادران خود را از نزدیک تجربه کرده و از آن‌ها فهم و تحلیل داشته است. این تجربیات، دانایی و توانایی تربیتی آن حضرت را در سطوح بسیار بالایی قرار داده است.

۴. مطالعه قرآن و احادیث

حضرت زینب علیها السلام به‌وسیله تعمق در قرآن و مطالعه احادیث و معارفی که از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، امیرالمؤمنین علیه السلام، فاطمه زهرا علیها السلام و حسنین علیهما السلام در اختیار داشته، و برای مردم نقل می‌کرده و در افزایش علم و دانایی آن حضرت زینب علیها السلام تأثیر به‌سزایی داشته است. آن بانوی بزرگوار، راوی حدیث از مادر خود فاطمه زهرا علیها السلام است. چنانچه ابوالفرج اصفهانی در مقاتل می‌نویسد: ابن عباس

خطبه حضرت فاطمه علیها السلام را از حضرت زینب علیها السلام روایت کرده است. دقت کنیم که حضرت زینب علیها السلام با اینکه دختری خردسال (یعنی هفت ساله و یا کمتر) بود، این خطبه عجیب و غرّاء که محتوی معارف اسلامی و فلسفه احکام و مطالب زیادی است را با یک مرتبه شنیدن حفظ کرده، و خود یکی از راویان این خطبه بلیغه و غرّاء است (قمی ۱۳۳۱، ۱، ۲۹۸). همچنین حضرت از «اسما بنت عمیس» حدیث روایت کرده است، چنانکه محمد بن عمرو، عطاء بن سایب، فاطمه بنت حسین علیهما السلام، جابر بن عبدالله انصاری و عباد عامری هم، از آن حضرت، نقل حدیث کرده‌اند (کحاله، ۱۳۹۸ق، ۲، ۹۲ و حسون، ۱۲۹۸، ۳۸۰). از جمله احادیثی هم که از حضرت زینب علیها السلام روایت شده، حدیث «ام ایمن» است که درباره مصائبی است که به اهل بیت علیهم السلام وارد خواهد شد (ابن قولویه، ۲۶۲ و مجلسی، ۱۳۱۴ق، ۴۵، ۱۸۳). داستان بیمار شدن امیرالمومنین، بیان ماجرای «فدک» برای عبدالله بن عباس، داستان نزول سفره آسمانی برای مادر خود، فاطمه علیها السلام، حدیث حرام بودن صدقه بر اهل بیت علیهم السلام، سرگذشت ولادت امام حسین علیه السلام و داستان دعا و شب زنده‌داری فاطمه زهرا علیها السلام را نیز از احادیث روایت شده، از جانب زینب، می‌توان نام برد (محلّاتی، ۱۳۶۴، ۳، ۷۲).

۵. آموزگاری و معلمی کردن

هر معلمی از آن جهت که می‌خواهد آموزش بدهد لازم است بیندیشد و برای تدریسش طرح مناسبی ارائه بدهد و مطالب جدید و با کیفیت را به تناسب فهم و موقعیت روانی متربیان بیان کند. این نوع فعالیت علمی باعث افزایش سطح علمی برای خود معلم، نیز خواهد بود. از طرف دیگر، سؤال و جواب‌هایی که در درس بین متعلمان و معلم صورت می‌گیرد، زمینه تعالی علمی و مهارتی حتی خود معلم را فراهم می‌سازد. از جمله عوامل توانمندی علمی حضرت زینب علیها السلام، علاوه بر آموزش‌های فردی، تجربه حداقل یک سال آموزش به جمعی از زنان کوفه است که از دو جنبه که ذکر شد باعث افزایش سطح علوم ایشان شده است. مجلس درس و تفسیر قرآن در مدت اقامت علی علیه السلام و خاندانش در کوفه که توسط گروهی از بانوان خردمند کوفه

درخواست شده بود و آن‌ها نیز شوهران خود را به حضور علی علیه السلام فرستادند و پیغام دادند: «ما شنیده‌ایم، زینب نیز مانند مادر بزرگوار خود حضرت فاطمه علیها السلام، دارای قدرت علم و دانش فراوانی است، اگر اجازه دهید و موافقت کنید، برای بهره‌برداری از خرمن علم و دانش ایشان، به حضور وی مشرف شویم، که امام و زینب علیها السلام با این درخواست موافقت کردند و زن‌های کوفه در محفل درس و تفسیر قرآن زینب علیها السلام شرکت می‌کردند (محلّاتی، ۱۳۶۴، ۳، ۷۵)».

۶. علوم الهامی

از منابع توانمندی‌های علمی حضرت زینب علیها السلام، علوم الهامی است، که در سایه تهذیب و عرفان معنوی، خداوند به وی عطا کرده است. این نوع علوم، امداد الهی است که به افراد شایسته تعلق می‌گیرد. فرد شایسته این علوم، از دو طریق به این علوم دست می‌یابد: نخست از طریق الهام مستقیم خداوند و یا فرشته مامور خداوند است. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم در این زمینه، به اباذر فرموده است: «یا اباذر! ما زهد عبد فی الدنیا الا انبت الله الحکمة فی قلبه، وانطق بها لسانه (مجلسی، ۱۳۱۴، ۷۴، ۸۰)»، ای ابوذر! هر بنده‌ای که در دنیا شیوه زهد و پارسایی را پیش گیرد، خداوند جوانه درخت علم و حکمت را در قلب او می‌رویاند و میوه آن را به صورت نطق و سخن، در زبان او به جاری می‌سازد. آن‌طور که در سیره حضرت زینب علیها السلام مطالعه می‌کنیم، وی با اسرار و پیشگویی از آینده هم ارتباط داشته و می‌توانسته است برخی از حوادث آینده را نیز پیش‌بینی کند. دوم از طریق بزرگانی که دارای این علوم هستند که به خواصی از شایستگان، علمی را می‌آموزند. فاضل دربندی می‌نویسد: «زینب علیها السلام به عنوان یکی از خواص شایسته این علوم، آگاهی به وقایع و حوادث آینده را، از پدر بزرگوار خود فراگرفته بود، همان‌طور که برخی از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم مانند سلمان و ابوذر و بعضی از یاران امام علی علیه السلام مانند رشید هجری و میثم تمار، به این‌گونه اسرار آگاه بودند (محلّاتی، ۱۳۱۴، ۳، ۵۶)».

ب. مبانی عبودیتی

از ویژگی‌های حضرت زینب علیها السلام که توان تربیتی وی را افزایش داده، و او را در مراحل مختلف تعلیم و تربیت متریان در شرایط بسیار سخت، موفق ساخته، مقام عبودیت آن حضرت است. حضرت زینب علیها السلام رابطه بندگی و عبودیتش با خدا، بسیار قوی بود. او فرموده خدا «ما خلقت الجن والانس الا ليعبدون» را که هدف از آفرینش رسیدن انسان به قله کمال بندگی است (الذاریات، ۵۶)؛ با تمام وجود باور کرده بود و لذا از زمره عاشقان خدا بود و با عبادت و شب زنده‌داری با خدا عشق می‌کرد. به همین دلیل بود که سختی‌ها، گرسنگی‌ها، ضعف بدنی و مصیبت‌های روز عاشورا و بعد از آن، او را از عبادت‌های مستحبی، نظیر نماز شب، باز نداشت. امام سجاد علیه السلام فرمود: «ان عمّتی زینب کانت تؤدی صلواتها، من قیام الفرائض والنوافل عند مسیرنا من الکوفه الی الشام وفی بعض منازل کانت تصلی من جلوس لشدّه الجوع والضعف (محلّاتی، ۱۳۶۴، ۳، ۶۲)»؛ عمّه‌ام زینب در مسیر کوفه تا شام همه نمازهای واجب و مستحب را اقامه می‌نمود و در بعضی منازل از شدت گرسنگی و ضعف، نشسته نماز می‌خواند. مقام عبودیتی حضرت زینب علیها السلام را امام حسین علیه السلام که از بالاترین مرتبه عبودیت و رابطه بندگی برخوردار است و خود واسطه فیض الهی است، با درخواست دعا در نماز شب و گفتن: «یا اختاه لا تنسینی فی نافله اللیل» مورد تأیید قرار داده است (محلّاتی، ۱۳۶۴، ۳، ۶۱). این تقاضای دعا، نشانه آن است که خواهرش، به قله رفیع بندگی و پرستش راه یافته و به حکمت و هدف آفرینش دست یافته است.

حضرت زینب علیها السلام، معلم و مربی است که چون رابطه عاشقانه خود را با خدا بسیار مستحکم می‌دید، در شرایط مختلف، دو مسئله مورد توجه وی قرار می‌گرفت: نخست اینکه نسبت به متریان و متعلمان، به عنوان بندگان خدا، احساس مسئولیت می‌کرد و جهل و نادانی آن‌ها دغدغه او شده بود و خود را مسئول هدایت آنان می‌دانست. دوم اینکه در انجام وظایف تربیتی و هدایتی از هیچ کوششی دریغ نمی‌کرد؛ زیرا که به عشق محبوب به آموزش می‌پرداخت و با قدرت، موانع را کنار می‌زد و بر آن‌ها

غلبه می کرد و تا حد ممکن در تعلیم و تربیت آنان کوشش می نمود. زندگی آموزشی آن حضرت در کوفه و تدریسش برای زنان کوفه و رهنمودهایش به اهل البیت امام حسین علیه السلام در طول قیام و سخنرانی هایش در کوفه، شام و مدینه همه گواه آن است که این دو مسئله مورد توجه آن حضرت بوده است.

ج. مبانی شخصیتی اخلاقی

از توانمندی های حضرت زینب علیها السلام که بر روند تعلیم و تربیت آن حضرت، بسیار تاثیر گذار بوده است توانمندی های منشی و اخلاقی آن حضرت بوده است. در زیر به چند ویژگی شخصیتی آن حضرت، که فعالیت های تربیتی ایشان را تحت تأثیر زیادی قرار داده است، اشاره می شود:

۱. صبوری و مقاومت

مقاومت در برابر شدائد و سختی ها و نشان ندادن ضعف در انجام وظیفه، از ویژگی های شایسته حضرت است. این توانمندی در ایشان آنچنان برجسته است که در زیارت نامه آن حضرت می خوانیم: «لقد عجت من صبرک ملائکه السماوات» (مجلسی، ۱۳۱۴، ۱۰۱، ۳۲۲، ۸). ملائکه آسمان از صبر تو به شگفت آمدند. ریشه این توانمندی در حضرت چند چیز است: نخست، اینکه وی درک بالایی از خدا داشت و به او عشق می ورزید. و رضایت خدا را در صبوری می دید. به خاطر رضای، خدا تحمل سختی ها را می کرد و از حوادث جان کاه پیش آمده، هیچ جزع و گلایه ای نداشت. دوم، اینکه وی می دانست رسالتش جز به صبر و مقاومت سامان نمی پذیرد. بی صبری و جزع، نشانه ضعف است که او و خاندانش از آن مبرا هستند. سوم اینکه حضرت، قیام و شهادت و اسارت در راه خدا را مسیر هدایت خود می دید و آن را با تمام وجود باور داشت و می دانست پیامدهای صبوری او (هدایت مردم، انجام وظیفه به طور احسن، حفظ آبروی خاندانش و ...) در برابر این شدائد، چقدر گرانبها است.

نمونه بارز صبر و مقاومت حضرت زینب علیها السلام در مجلس ابن زیاد؛ بر همگان آشکار شده است. آن گاه که ابن زیاد با نیش زبانش برای آزردن حضرت، می گوید: «کیف

رایت صنع الله باخیک واهل بیتک؛ کار خدا را با برادر و خانواده‌ات چگونه یافتی؟» او در واقع با تعریض می‌خواهد بگوید که دیدی خدا چه بلایی به سرتان آورد؟ زینب علیها السلام در پاسخ درنگ نمی‌کند، صبورانه و با آرامشی که از تسلیم رضای خدا بودن او حکایت داشت فرمود: «فو الله ما رایت الا جمیلاً، هؤلاء رجال کتب الله علیهم القتل فبرزوا إلی مضاجعهم» (مجلسی، ۱۳۱۴ ق، ۴۵، ۱۱۵-۱۱۶). به خدا سوگند، جز زیبایی چیزی ندیدم. آنان مردانی بودند که خداوند، شهادت را برایشان مقدر کرده بود و به سوی آرامگاهشان رفتند. ابن‌زیاد از پاسخ یک زن اسیر در شگفت ماند، و از این همه صبر و استقامت در مقابل مصیبت‌ها، متعجب شد و قدرت محاجه را از دست داد. قوت صبوری او در شدائد کربلا آنچنان است که حتی آن حضرت، تسلی‌بخش دل امام سجاد علیه السلام بود، و گفت: «لایجزعنک ما تری، فوالله ان ذلک لعهد من رسول الله الی جدک و ابیک وعمک» (مجلسی، ۱۳۱۴ ق، ۴۵، ۴۶). آنچه از سختی‌ها می‌بینی بر صبر و تحملت چیره نشود که شهادت و این نوع مصائب تعهدی است که رسول الله از جدت علی و پدرت حسین و عمویت عباس گرفته است که ما سختی‌ها را به جان بخیریم و مقاومت‌مان شکسته نشود.

۲. شجاعت و شهامت

از ویژگی‌های شخصیتی حضرت زینب علیها السلام که در انجام بهینه مسئولیت‌های آموزشی و تربیتی وی نقش مؤثری داشته است، قوت قلب، شجاعت و شهامت آن حضرت است. لذا در زیارت‌نامه‌اش به «لبوه الهاشمیه» یعنی شیرزن هاشمی لقب گرفته است (حسینی، ۱۳۸۱، مجله مبلغان، ۳۳، ۳۵). آری، او از قدرت‌های اهریمنی و ستمگران، ترسی به دل ندارد و آزارها، او را از اجرای وظایف هدایتی و تربیتیش باز نمی‌دارد؛ لذا در برابر دشمنان بشریت، فریاد می‌زند، توبیخشان می‌کند، تحقیرشان می‌کند. او از شمشیر، تهدید و خون‌آشامی آدمکشان واهمه ندارد. در روز عاشورا، در میان آن همه شمشیر و آن همه کشته، فریاد می‌زند که آیا در میان شما یک مسلمان نیست؟ در مجلس ابن‌زیاد، با قدرت به او بی‌اعتنایی و تحقیرش می‌کند و او را «فاسق» و «فاجر» معرفی می‌کند و می‌گوید: «الحمد لله

الذی اکرنا بنبیه محمد صلی الله علیه و آله و طهرنا من الرجس تطهیراً وانما یفتضح الفاسق و یکذب الفاجر وهو غیرنا» (مجلسی، ۱۳۱۴، ۴۵، ۱۵۴-۱۱۵)، سپاس خدای را که ما را با نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله گرامی داشت، و از پلیدی‌ها پاک نمود. همانا فقط فاسق رسوا می‌شود، و بدکار دروغ می‌گوید و او غیر ما است همچنین در مقابل یزید و دهن کجی‌ها و بدزبانی‌های او، شجاعت حیدری را به نمایش گذارده، چنین می‌گوید: «لئن جرت علی الدواهی مخاطبتک انی لاستصغر قدرک واستعظم تقریعیک واستکبر توبیخک» (مجلسی، ۱۳۱۴، ۴۵، ۱۳۴) اگر فشارهای روزگار، مرا به سخن گفتن با تو واداشته است، اما بدان که تو در نزد من بسیار ناچیزی؛ من کوبیدن تو را، با سخت، تحقیر و سرزنش کردنت، خیلی با ارزش می‌دانم. ریشه شجاعت و عدم هراس حضرت زینب، در برابر قدرت دشمن، برای این بود که وی از جمله شخصیت‌هایی است که پدر بزرگوارش، امام امیرالمومنین علیه السلام می‌فرماید: «عظم الخالق فی انفسهم فصغر ما دونه فی اعینهم» (فیض الاسلام، بی تا، خطبه ۱۸۲)، خالق در جان آنان بزرگ است، پس غیر او در چشمانشان کوچک است.

۳. مسئولیت‌پذیری سیاسی - اجتماعی

از جمله ویژگی‌های شخصیتی حضرت زینب علیها السلام احساس مسئولیت نسبت به مسائل سیاسی - اجتماعی مسلمانان بود. او قیام امر به معروف و نهی از منکر امام حسین علیه السلام برعهده گرفته بود تا آن را استمرار ببخشد، و مردم را از جهالت و ضلالت نجات دهد. فریبکاری‌های دشمن را برملا کرده و مسیر هدایت را برای همگان روشن سازد. یکی از نمودهای این احساس مسئولیت، عملکرد حضرت در مجلس یزید است. مسئولیت تربیتی و هدایتی حضرت، ایجاب می‌کرد در فضای ترس و وحشتی که یزید، پدید آورده بود و خود را در اوج قدرت و در نهایت پیروزمندی می‌دانست (اسدی و رضایی، ۱۳۷۴، ۱۵۶) و می‌خواست خویش را حق جلوه دهد، حضرت، با قدرت و شجاعت، نقشه دشمن را نقش بر آب ساخت، و برای بیان رسالتش به پاخواسته، تبلیغات بنی‌امیه را ضایع کرده و وجهه نفاق و ریا این قوم را آشکار نمود. حضرت، خاندانش را معرفی و رسالت امام را برای مردم تبیین نمود و مجلس را در حیرت فرو برد، و یزید را خوار ساخت.

۴. عملیاتی ساختن عواطف انسانی

از مهم‌ترین ویژگی مؤثر در امر تعلیم و تربیت، توانمندی برقراری ارتباط عاطفی شایسته و نیکو با مرتبی است. ارتباط عاطفی حضرت زینب علیها السلام با کودکان و نوجوانانی که در اسارت، تحت فشارهای طاقت‌فرسای دشمن بودند؛ برای هدایت و تربیت آنان بسیار مفید بود تا واکنشی نازیبا و غیرنیکو از آنان سرزنند و صرفاً رفتارهایی در خور خاندان امام حسین علیه السلام و شهدای کربلا از آنان صادر شود.

زینب علیها السلام در عملیاتی ساختن بهینه عواطف انسانی نیز، گوی سبقت را از دیگران ربوده است. او برای کاهش فشارهای روانی و جسمی و حفظ سلامت روانی و شخصیتی دیگر اسیران، نیکوترین تعامل عاطفی را با آنان برقرار می‌کرد. با آنها ارتباط کلامی و احساسی قوی داشت و در عمل، خطر را و حتی تازیه‌ها را، به جان می‌خريد؛ و در تمام صحنه‌ها، حفظ آنان را بر خود ترجیح می‌داد. او حتی در ماجرای کربلا خیلی وقت‌ها، تمام سهمیه آب خویش را نیز به دیگر اسیران و به‌ویژه به کودکان می‌داد. درمواقع مختلف، با این که خود گرسنه بود، دیگران را بر خود مقدم داشت و نان و طعام خود را بین آنان تقسیم می‌کرد. امام زین‌العابدین علیه السلام می‌فرماید: «انها كانت تقسم ما یصیبها من الطعام علی الاطفال لان القوم كانوا یدفعون لکل واحد منا رغیفاً من الخبز فی الیوم واللیلۃ (محلّاتی، ۱۳۶۴، ۳، ۶۲)؛ عمه‌ام زینب [در مدت اسارت]، غذایی را که به عنوان سهمیه و جیره می‌دادند، بین بچه‌ها تقسیم می‌کرد چون در هر شبانه‌روز به هر یک از ما، فقط یک قرص نان می‌دادند. این روحیه ایثار، اختصاص به رفتارهای آن حضرت در نهضت امام حسین علیه السلام ندارد، بلکه در کودکی هم از این رشد شخصیتی عاطفی برخوردار بوده‌اند. شبی امیرمؤمنان علی علیه السلام مهمانی را به خانه آورد چون آن مرد شام نخورده بود، علی علیه السلام به همسرش فرمود: «فاطمه جان! آیا غذایی برای مهمان داریم؟» همسرش فرمود: «چیزی در خانه نداریم، فقط یک قرص نان، سهم دخترم زینب علیها السلام است». زینب که کودکی بیش نبود، گفت وگویی پدر و مادرش را شنید، بی‌درنگ از رختخواب بلند شد نزد مادر آمد و گفت: «مادر جان! غذای مرا به مهمان بده من صبر می‌کنم! علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام از این رفتار دخترشان بسیار خشنود شدند (محلّاتی، ۱۳۶۴، ۳، ۶۲).

حضرت زینب علیها السلام در انفاق به فقرا نیز زبان زد مردم آن زمان بود؛ و همچون پدر

بزرگوارش امیرمؤمنان علی علیه السلام کمک های خود را مخفیانه و به دور از چشم دیگران انجام می داد تا باعث شرمندگی و خجالت نیازمندان نشود. آن بانو بارها به نزدیکان و آشنایان خود این موضوع را سفارش می کرد که نباید به آبروی نیازمندان و فقرا لطمه ای وارد شود و آنان در جامعه احساس حقارت کنند (محلّاتی، ۱۳۶۴، ۳، ۶۴ و صادقی اردستانی، ۱۳۶۵، ۲۷). «مورخان می گویند: «بعضی روزها فقرا و بینوایان چنان به در خانه دختر علی علیه السلام پناه می آوردند و تجمع می کردند که غلامان و کنیزان خانه، آن ها را پراکنده می ساختند؛ ولی همین که زینب علیها السلام از راه می رسید، همه آنان را اطراف خود جمع می کرد و به همه مشکلات و گرفتاری شان رسیدگی و در توان باری از دوش شان برمی داشت (مؤمنی، ۱۳۶۷، ۲۹).

۵. توانمندی بکارگیری روش های مناسب

برای موفقیت در امر تعلیم و تربیت باید روش های کاربردی را از اصول کشف شده از مبانی را به دست آورده و هماهنگ با شرایط و موقعیت روان شناختی و عاطفی متعلم و متربی، آنها را عملیاتی ساخته و به کار گرفت.

عملکردهای حضرت زینب علیها السلام حکایت از آن دارد که وی در آموزش ها و هدایت های تربیتی خویش، روش ها و شیوه های فراوانی را به کار گرفته است؛ و برای پرورش ابعاد و ساحت های مختلف متربیان از روش های پویا و متنوع بهره جسته و در تربیت و هدایت افراد به فراخور موقعیت و شرایط خاص آنها از روش های گوناگون استفاده کرده است. این شیوه های آموزشی و تربیتی به این منظور انجام شده است که استعداد های نهفته متربیان در جهت مطلوب شکوفا شوند و انسان هایی الهی و متکامل در امت اسلامی، پرورش یابند و از انحرافات گوناگون فکری و باورهای غلط و از گمراهی های عملکردها مصون بمانند؛ و زمینه نیل به سعادت برایشان فراهم گردد.

شیوه های تربیتی مناسبی که حضرت زینب علیها السلام به کار گرفته، بسیار فراوان است، چه بسا قابل استقصاء کامل نباشد. روش هایی مانند شفاف سازی عملکردهای منحرفان برای جلوگیری از انحرافات متربیان، روشنگری نسبت به پوشالی بودن قدرت شیطانی کسانی که به نحوی تأثیرات منفی بر مردم دارند، توجه متربی به زیبایی های معنوی عملکرد الگویی نیکو، همچون امام حسین علیه السلام، دعوت عملی به صبر و مقاومت

متربی در شرایط بسیار سخت، کمک به موقع به متربی اثبات اعتبار کلام برای نفوذ در متربیان، روش الگویی، بهره‌گیری از عواطف متربی به همراه استدلال عقلی و شرعی و مانند آن‌ها، نمونه‌هایی از عملکردهای تربیتی به صورت شیوه‌های آموزشی و تربیتی است که حضرت استفاده کرده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشـریـه
علمی-تخصصی

پژوهش‌نامه

سال اول
پیش شماره اول
پاییز ۱۳۹۱

جمع بندی

با بررسی تأثیر وضعیت زندگی خانوادگی و اجتماعی حضرت زینب علیها السلام و تحلیل تربیتی آن بر مبانی نظری تعلیم و تربیت آن حضرت، تأکید شد و منشأ توانمندی‌های تربیتی آن حضرت کشف و تبیین شد. این مبانی شامل مبانی علمی، عبودیتی و شخصیتی است که هر کدام دارای زیرمجموعه‌هایی است که در مجموع دوازده مبنا برای عملکردها و روش‌های تربیتی آن حضرت مورد بررسی قرار گرفت. این دوازده مبنا عبارت است از: توانمندی عقلانی در سطح عالی، بهره‌مندی از علوم الهی، تعلّم شایسته از اولیای دین، مطالعه قرآن و حدیث، اندوخته‌های تربیتی، تجربه‌های آموزگاری، مقام عبودیت و جایگاه شخصیتی اخلاقی آن حضرت در صبوری و مقاومت، شجاعت و شهامت، مسئولیت‌پذیری سیاسی-اجتماعی، عملی کردن عواطف انسانی و توانمندی بکارگیری روش‌های مناسب در شرایط مختلف در تعلیم و تربیت مطرح شد.

در زمینه روش‌های تربیتی باید توجه داشت که حضرت زینب علیها السلام همواره در زندگی خویش بر اساس الگوی اسلامی سعی نموده است که مردم را با روش‌های صحیح و اسلامی تربیت نماید. پایبندی حضرت به ارزش‌ها در تمام طول زندگی، در بیانات و رفتارهای اجتماعی ایشان نیز دیده می‌شود. در این الگوی تربیتی که پس از واقعه کربلا نیز نمود فراوانی دارد، در شرایط امروزی می‌تواند الگوی شایسته‌ای برای جوامع اسلامی باشد. آن حضرت از روش‌هایی مانند شفاف‌سازی عملکردهای منحرفان برای جلوگیری از انحراف متربی و توجه مردم به زیبایی‌های معنوی عملکرد الگویی همچون امام حسین علیه السلام و دعوت عملی به صبر و مقاومت متربیان اسیر در دست دشمن و کمک به آنان به هنگام خطر، فراوان بهره‌مندی کرده‌اند.

منابع

۱. قرآن حکیم و شرح آیات منتخب، ترجمه مکارم شیرازی، قم: انتشارات اسوه، ۱۳۸۸.
۲. ابن قولویه، محمد؛ کامل الزیارات؛ کوشش عبدالحسین امینی، نجف اشرف: ۱۳۵۶.
۳. ابوالفرج اصفهانی، علی بن الحسین؛ مقاتل الطالبین، قم: مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۸۶.
۴. ابومخنف، لوط بن یحیی رازی؛ متقل الحسین، استخراج و تحقیق حسین غفاری، قم: انتشارات علمیه، ۱۳۹۸ق.
۵. اسدی، اکبر؛ و رضایی، مهدی؛ زیباترین شکیب؛ قم: دفتر تبلیغات حوزه علمیه، ۱۳۷۴.
۶. بحرالعلوم، محمدعلی؛ سیری در زندگانی حضرت زینب علیها السلام؛ تهران: حکمت، ۱۳۶۹.
۷. حسون، محمد؛ و معلی مشکور؛ اعلام النساء المؤمنات؛ متن الکترونیکی، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۸.
۸. حسینی، سید جواد؛ «فضائل و مناقب حضرت زینب علیها السلام»؛ مجله مبلغان؛ ش ۳۳، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۱.
۹. خان سپهر، عباس قلی؛ تصحیح باقر بهبودی ناسخ التواریخ؛ تهران: کتابفروشی اسلامی، ۱۳۷۰.
۱۰. رسولی محلاتی، سید هاشم؛ نگاهی کوتاه به زندگی زینب کبری علیها السلام؛ قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۹.
۱۱. شرفاوی، محمود؛ السیده زینب؛ قاهره، بی تا.
۱۲. صادقی اردستانی، احمد؛ فضائل و کرامات حضرت زینب علیها السلام؛ سازمان تبلیغات، ۱۳۶۵.
۱۳. فیض الاسلام، سید علی نقی؛ نهج البلاغه؛ تهران: مرکز پخش تالیفات فیض الاسلام، بی تا.
۱۴. قمی، شیخ عباس؛ سفینه البحار؛ تهران: کتابخانه سنائی، بی تا.
۱۵. قمی، شیخ عباس؛ منتهی الآمال؛ تهران: کتابفروشی علمیه اسلامی، چاپ قدیم، ۱۳۳۱.
۱۶. قمی، شیخ عباس؛ نفس المهموم؛ ترجمه ابوالحسن شعرانی، انتشارات هجرت، ۱۳۸۶.
۱۷. کحاله، عمر رضا؛ اعلام النساء فی عالمی العرب و الاسلام؛ متن الکترونیکی، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ۱۳۹۸.
۱۸. مجلسی، محمد باقر؛ بحارالانوار؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۱۴.
۱۹. محلاتی، شیخ ذبیح الله؛ ریاحین الشریعه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۴.
۲۰. موسوی خرم آبادی، سید مصطفی؛ سیره و اندیشه حضرت زینب علیها السلام؛ دانشگاه قم: ۱۳۸۴.
۲۱. مومنی، عبدالحسین؛ زندگانی زینب کبری علیها السلام؛ انتشارات جاویدان، ۱۳۶۷.
۲۲. نقدی، شیخ جعفر؛ زینب الکبری؛ چاپ دوم قم: منشورات رضی، ۱۳۶۲.

